

Когато рецензентите искат да направят голям комплимент на една критическа или литературоведска книга, казват, че тя „се чете с удоволствие“ или „се чете като роман“. Не вярвам това да е от основните качества, за които претендира авторът на такава книга. Тук рецензентите просто правят една логическа грешка — разменят местата на нашия интерес към дадена проблематика с лекото удоволствие, което можем да получим от някое увлекателно четиво, превеждат на един по-стар език едно ново понятие. Затова няма да кажа, че книгата на Георги Константинов „Едно необикновено приятелство“ (вече чух такова мнение) се чете „леко, като белетристично произведение“. Тя просто се чете като интересна документалистика и в никакъв случай не бих заменил нейната съдържателност именно като документалистика с най-ловката белетристична постройка. Впрочем Георги Константинов е проявил и известна белетристична ловкост — той е подредил така документите, с които разполага, че може да се проследи последователността на събитията и фактите, техните логически и „сюжетни“ връзки. Но не това е съществено. За нас е важно, че можем да почувствуваме неповторимия дъх на автентичното, на личното свидетелство в историята. Вкусът към документалното, точното, фактологичното възпроизвеждане на историческите събития все повече се налага напоследък у нас. Ние като че ли вече предпочитаме едно писмо, един спомен на жив участник в събития пред всяко романтично изображение. Белетристиката като че започва да губи в едно състезание с историята; историята все повече се налага и властвува в нашето съзнание, тя ни изглежда по-необикновена и по-фантатична от най-големите полети на фантазията, тя сякаш има амбицията да измести и изкуството, и философията, и „митологията“. Не сте ли забелязали, че напоследък мемоарът е най-търсеното, най-предпочитаното четиво? Разбира се, в световноисторическия процес, и по-специално в нашето развитие от 9. IX. насам, ще намерим много обяснения за тая „демитологизация“, за тоя стремеж към разбулване, „дегероизиране“, „историзиране“ на историята, за това желание да се види „как тя е направена“, но тия разсъждения биха ни отвлекли далеч.

А пред нас е книгата „Едно необикновено приятелство“ — една оригинална по замисъл и изпълнение книга. (Доколкото ми е известно в нашето литературознание за пръв път се прави такъв опит.) Съставена само от писма и документи, с малък обяснителен коментар, тя възкресява една от най-интересните страници от историята на нашата култура. Това са писма и спомени на видни пред-

ставители на нашата литература от началото на века — Димитър Подвързачов, Николай Лилиев, Димчо Дебелянов, Теодор Траянов, Гео Милев, Николай Райнов, Людмил Стоянов, Константин Константинов, Иван Радославов и на още други от ония грешници и недоволници, които тогава, в оная епоха на буря и натиск, полагаха героични усилия да изведат нашата литература пред нови хоризонти, „на европейския равнище“, да прескочат вековете на нашата изостаналост (колко ли пъти в нашата история ще се повтаря това „европейско равнище“, което като хоризонта ни се изплъзва, щом го доближим!). Ония бунтари срещу традициите на възрожденската ни поезия като „безнадеждо овехтяла“ и негодна да задоволи вкусовете на един нов човек, формирал се духовно през 90-те години и началото на века; ония „бохеми“ и блудни хора на нашата бързо развиваща се култура, които, вкусили по малко от упойващите аромати на европейския декаданс, произнасят с горчива ирония думите „българска литература“, „българска поезия“. а всъщност горещо обичаха всичко родно и екзалтирано мечтаеха за великото културно бъдеще на своята родина. Когато става дума за тогавашната литература, в писмата си Д. Дебелянов я пише в кавички (как ли би я писал себе!). В едно писмо до Лилиев той пише „И Бащата, и аз дохождаме до убеждението, че българска поезия всъщност няма.“ Иван Радославов в друго писмо до Лилиев: „Пуснат съм в отпуск и мечтая за хубави работи — напр. за списания, за литературни борби и други бош-лаф работи за нашата България.“ Те са недоволни не само от своята съвременност, от състоянието на нашата култура, но и от себе си, от собственото си творчество, от своите стихове, които съпоставени с тия на техните учители от „Весы“, „Mercure de France“ и т. н. им се струват далеч, далеч не това, което... Та нали върховите, към които се стремят, не са от ранга на нашата литература, а Верлен, Рилке, Балмонт, Бели, Георге, Демел и т. н.! Димчо Дебелянов е възискателен не само към стиховете си, но и към писмата до приятели: по всичко изглежда, че за него това е също литература, иначе нямаше постоянно да се самоинтервюва, че пише глупости, че се увлича по фрази, че не винаги писмата му са умни и смислени.

Благословен да бъде тоя навик на нашите бащи и деди да пишат писма! Без тоя навик колко много от тяхното време щеше да бъде завинаги изгубено за нас. Колко непосредствени впечатления и възприятия, колко непосредствени реакции на историческите събития, колко лични преживявания, моментни настроения, спонтанни възторзи, които иначе

потъват в забравата, са запечатани в техните писма и изпратени като безценен дар на идните поколения. В нашето време ние почти сме забравили тоя изискан и благороден начин на човешко общуване. Уви, това изкуство умира. Сега, когато индустрията е направила възможни светкавично бързите съобщения между всички точки на земното кълбо, ние нямаме нужда от писма, ние говорим по телефон, с телеграми, чрез радиото, гледаме телевизия. . . Можете ли да си представите, че по телефона ще успеете да кажете нещо важно на близък човек, да му разкриете душевното си състояние или някакво интересно преживяване. Пред телефона ние бързаме, тая ужасна машина е капризна, може да се повреди, затова трябва да кажем само „съществуеност“. И колко е лесно — само за няколко минути ние се свързват с близко същество чак от другия край на света, чувате гласа му, какво ви трябва повече, все едно, че наистина сте общували. И благославят техниката, че ви е освободила от затруднението да търсите хартия и писалка, да си напирате мисълта, да се чудите какво да пишете. . . Всички велики писатели на последните два-три века са оставяли по няколко тома лична кореспонденция, ценна не само като голям материал за историята на времето, но и като истинско изкуство — великолепа артистична слава между приятелската, интимна беседа и публичната литература. Че писането на писма е изкуство, го доказва историята на човешката култура, владеели са го Плиний Млади и Сенека, образованият и изтънчен XVIII век на Франция, всички културни и изискани общества. Колко пусти и ненаселени биха ни изглеждали цели епохи на историята без тях свидетелства на очевидци и участници в нея! Само по писмата на една фамилия Гершензон се възстанови вече умрялата, несъществуваща грибоодовска Москва. Не напразно епистолярната форма е възлюбена литературна форма на писателите от XVIII век. В тая форма е написано и гениалното произведение на Шодерло дьо Лакло „Опасните връзки“, блестящ завършек на една блестяща литературна епоха. Защото писмото не е само сведение, то е и изповед, то носи неизгладимия почерк на една душа, на един характер, само дневникът може да го замени, но кой днес пише дневници? Как ли би изглеждала нашата епоха на бъдещите поколения, когато започнат да възстановяват психологията на нашето време само по публичните форми на общуване!

Нека бъдат благословени тия мъртви, пожълтели листа, с избледнели от времето букви, написани от нечия изгинула вече ръка, които носят неумирация, неповторим лъх на отминали съществувания, които са запечатвали навек трепетите на отминали времена, на неповторими хора! Само те запазват неповторимото в историята, всичко друго умира между дебелите корици на печатното

слово, дори изкуството. Не умира личността, нейният отшумял живот за всички векове запазва своята вечна свежест. Но аз имам още едно основание да ги благославям, тия свидетели на някогашен живот, на някогашни възторзи, тревоги и страдания. Какво бихме правили ние, архиварите и книжните червеи, без тях! Естествено, ние пак щяхме да си намерим работа, защото в известен смисъл и ние сме безсмъртни. Но само оня, който има вкус към тези неща, може да разбере насладата да четеш тия свидетелства за интимния живот на Лилиев, Дебелянов, Траянов, на всички ония, от чиито стихове сме се опивали. Насладата да надникваш в забранени светове, в тайни алхимични лаборатории, където се открива безценният камък на поезията. Да добиваш илюзията, че знаеш нещо повече за поезията, че са ти достъпни някакви тайни.

В книгата „Едно необикновено приятелство“ ние виждаме нашите символисти в тяхното всекидневие, с техните ежедневни тревоги и радости, надежди и съмнения. А като че ли цялото им ежедневие е заето от литературата. Всичките им писма се отнасят до книги, стихове, списания; всичките им разговори се свеждат до изкуството; те живеят само в този свят, сета на идеите, поезията и книгите. За всичко останало в техния живот те споменават между другото, мимоходом, като за нещо, което не заслужава внимание. Грижете, бедността, гладът, безработицата — всичко това се понася леко, важно е да се чете, да се учи, да се пише. Имало ли е друго време, когато се произнасят толкова стихове, когато толкова поети се знаят наизуст! Възможни ли са в една сиромашка страна, при толкова жалка беднотия такива хора, чието съзнание е заето единствено от изкуството! Ако не знаехме какво е истинското състояние на нещата, можехме да си помислим, че това е охолно и артистично общество, сякаш слязло от картините на Вато, което в старинни паркове, при странните, умерени светлини на поетически здраваче се е отдало на поезия и музика, на изтънчени, меланхолни наслади. . . Техните писма са все отчаяни и меланхолни, тъжни и уморени. Но това е само на пръв поглед. Възможност те са здрави деца на един енергичен, тръпнещ от млади сили народ. Те са изпълнени с жажда и любовитство към света на изкуството, с творчески патос и убеждение, че се твори епоха в нашата литература. За тях няма друг живот, освен поезията, тя е единствената им вяра, единствената им надежда. Дебелянов пише на Лилиев през 1913 г.: „Наистина е подвиг да бленуваш за едно служение на чистата поезия, минавайки през всичките бедствия на живота презрително усмихнат, когато пътищата на пазарската слава са толкова широки, възможностите за охолност — толкова големи, а душите на ония, които утре

ще те ласкаят, бег да са те чели, — толкова нищожни.“ В друго писмо: „Аз вече твърдо вярвам в твоето бъдеще на внушителна поетична сила и моля „доброто божие начало“ да нареди живота ти тъй, че ти да принадлежи всякога, с всичките си дарби на литературата и само ней...“ Кой днес пише тъй трогателно възвишено! Днес младите поети се срамуват от такива „силни чувства“, от такава „пряка“ изява на чувствата. На мнозина такъв идеализъм днес би изглеждал наивен. Ако днес в лично писмо получиш такива редове: „Не е ли хубаво, че твоята чужбина се осмисля от съзнанието, че живееш там, дето бродят невидимите сенки на такива великани... Оплакваш се от самота. Но пък не е ли цяло щастие да бъдеш там, дето са били, както пишеш, Бюклин и Ницше“ — ще помислиш, че те иронизират. Но без тая екзалтация нямаше да имаме възвишената поезия на Дебелянов и Лилиев.

Във всичките цитирани тук писма се чувства тая екзалтация, тая възторжена вяра във всемогъщството на изкуството. Те всички са непоправими идеалисти. Дори когато заминават за фронта, в ранците си носят тетрадки със стихове, книги на Якобсен, Ницше, Балмонт, Брюсов; в писмата от фронта се говори пак за литература, като че ли пред очите им не се извършват най-ужасни неща; войната пак е тема за поезия, отново се обсъждат стихотворения и поеми. Свършва Балканската и Междусъюзническата война, те се завръщат и отново мислят им е заета с литературата — подготвят се списание „Звено“, разсъждава се върху неговата програма, събират се сътрудници. И пак поезия и изкуство, стихове и философия, пак оплаквания, че у нас няма поезия; те пак са готови да защитават своя идеализъм и горещо вярва в поезията от пристъпите на живота и суровата му проза.

Георги Константинов е направил много за популяризиране творчеството на нашите символисти и по-специално на Лилиев, и то още в години, когато у нас се счита-ше за „mauvais ton“ да се обръща голямо внимание на тях. Неговите изследвания и книги, спомените и документите, които събира, допринасят много за осветляване на тая крайно интересна епоха от историята на нашата литература. Сега, в тая книга, събрал толкова писма и спомени за това време, той хвърля допълнителна светлина върху, тъй да се каже, вътрешната, интимна страна на тая епоха. Това определя особената стойност и привлекателност на книгата. Тия непосредствени свидетелства за психологическия мир, душевни настроения, взаимоотношения на плеядата поети от началото на века са особено ценни и интересни за нас, когато изследваме вътрешното съдържание и смисъл на това време, когато често си задаваме въпросите на какво се дължи това „спиритуализиране“, „идеа-

лизиране“ на поезията от началото на века, къде са корените на тоя нравствен и културен патос, откъде извира тоя тих и светъл нравствен героизъм на мнозина културни дейци от тая епоха; защо поезията се обръща изцяло към идеалните проблеми на нашето съществуване, към морала и философията, към проблематиката на културата и книжнината; защо поезията и философията, иденте и книгите се превръщат за това поколение във върховен принцип, в единствен център, когато фактически пред нацията стоят огромно количество неразрешени въпроси от съвсем друго естество; на какво се дължи това дематериализиране на нашето изкуство, защо всички трудности на нашия културен живот се прехвърлят изцяло в сферата на духа и само там се търси тяхното разрешение — извън политиката, революцията, социалните борби и т. н. Да го обясняваме с буржоазния произход на нашите символисти, то значи само да се намираме на приказка. Безкрайно наивни трябва да бъдем, за да кажем, че това се дължи на упадъчното влияние на декаданса. Тогава защо Михалаки Георгиев или Алеко Константинов не се повлияха от европейския модернизъм? Явно е, че навлизане в областта на идеалистическите обяснения. А разрешението на проблема трябва да търсим в особеностите на нашето историческо развитие, в особеното състояние на нашата култура.

Ако не смятаме 90-те години, едва ли има друг период в нашето културно развитие като началото на века, отличаващ се с такава интензивност, с такава творческо горене и напрежение на всички интелектуални сили на нацията, с такъв културен патос и размах на културното строителство. Това е един златен век не само за поезията. Пробудена от проповедта на Пенчо Славейков, нашата литература навлиза в един период на самоопреценка, самовглъбяване и самоосъзнаване. За пръв път тя има да решава „собствени“, „вътрешни“ задачи, да осмисля собствената си роля и мисия в цялостния живот на нацията. Нейната амбиция и отговорност са нараснали неимоверно, тя вече трябва да бъде средство за културно, духовно и нравствено усъвършенстване на нацията. Докато преди Освобождението тя има да решава чисто прагматични задачи и няма избор — или ще служи на националната кауза, или нейното съществуване става немислимо, — то сега въпросът се поставя по същия начин, само че с допълнението „как“. Както казва Пенчо Славейков, до Освобождението инстинктите са силни; тогава всички знаят „какво да се прави“, никой не си задава въпроса каква трябва да бъде литературата, на кого трябва да служи изкуството, никой не се сеща да разсъждава върху вътрешните закономерности и процеси на културата. А в края

на 90-те години и началото на века нашата литература и изкуство се обособяват като самостоятелно затворени сфери с вътрешна функционалност, специфични закономерности, собствена проблематика. Затова са съществували както историческите социално-икономически процеси в цялостното развитие на нацията, така и количествените културни натрупвания. Нашата млада литература за пръв път усеща своята „самостоятелност“, „независимост“ от обществото, от неговото пряко оръдие тя се е превърнала в отделен организъм, ако можем да се изразим на това биологичен език; тя е достигнала до етапа, когато разбира, че си носи собствената съдба, че има своя драма, нова, непозната, невиджана дотогава в нашата история, различна от драмата на цялото общество. За пръв път тя вкусува от противоречията, страданията и болезните на културата в модерния, тесния смисъл на думата, независимо от това дали е преминала всички необходими етапи за такова узряване, дали е подготвена да схване същността на собствената си драма.

Естествено, Възраждането, като всяка синтетична епоха, има много по-голяма творческа мощ; новият етап, в който навлиза нашата култура, макар че отразява едно по-високо стъпало на историческо развитие, в същото време в известен смисъл е упадък, той носи опасни противоречия, възможност за крайности, непознати дотогава трагедии, каквато е трагедията на Яворов; новият човек не е цялостната, монолитна личност на Ренесанса, той е раздвоен, болезнен, противоречив; духът се откъсва, обособява се в свои сфери, в собствените си противоречия и драми — пример за това е Лилiev, чиято поезия е изцяло затворена в противоречията на духа и нравствеността. Но това е една историческа неизбежност, каквато историческа неизбежност са всички явления, съпътстващи този процес. Пред българската култура в началото на века вече стоят много пътища и голям избор на средствата. Защото и сега почти никой не си задава въпроса дали изкуството трябва да служи на народа или не (не бива да се приемат много сериозно недомислените и детински лозунги и манифести на някои културни дейци — демократическите инстинкти на нашата култура са необикновено силни), но изборът на начина и средствата преминава през мъчителни и драматични перипетии. Това, което на нашия жаргон ние дълги години наричахме „бягство от живота“ от страна на поезията от началото на века, отклонение от задачите и призванието на поезията, беше всъщност задълбочаване в специфичната проблематика на нашето културно развитие. Защото, ако пред нашето изкуство се появиха задачи, не пряко свързани с политическите борби, те в крайна сметка отразяваха драматичното дирене на

собствена съдба и път за развитие от страна на младата нация.

Разбира се, малцина от културните дейци тогава си даваха сметка, че вземат участие в един преломен етап на нашето културно развитие; че поставят основите на едно ново развитие, че споровете, новите литературни школи, новите лозунги, манифести и влияния, модернизъм, символизъм, „млади и стари“, „Бодлер или Тургенев“ и т. н. са само шумовете, съпровождащи раждането на нашата култура в собствения, специален смисъл на думата; че нашата литература вече сама открива, определя, налага собствените си задачи, които не се налагат пряко от политиката и социалните борби, че тя вече е призвана да бъде не повече, ни по-малко духовен и морален водач на нацията. Твърде естествено е при такова състояние на нещата нашата млада култура да стане обект на всевъзможни влияния, немислими в един по-ранен етап, когато нуждите от изкуство са много по-прости. Символизмът, който така леко завладя съзнанието на всички тогавашни млади поети, беше една неизбежност и в същото време едно необходимо зло. Впръчем защо Пенчо Славейков се сърдеше на символистите? След като, както си мисля, той пръв осъзна необходимостта, по-точно закономерността в движението на нашата литература към нравственото и философско осмисляне на живота и националната ни съдба, след като сам проповядваше, че изкуството трябва да отразява не битпазарската врява на живота, а неговия висш смисъл, неговата същност, сега какво искаше — младите поети да не ахват пред модерната западна литература, да не се удивляват през изтънчената философичност на модерната западна и руска поезия? За тях това е повече от школовка, школа за поезия и философия, за мислене и вглъбено, за съсредоточване върху „вечните“, „нерешими“, „идеални“ проблеми на човешкото битие и съдба, т.е. върху собствените проблеми на духа. Щом изкуството трябва да бъде не просто отразяване на живота, а на неговите дълбоки същности и закономерности, то не е ли необходимо едно оттегляне в областта на духа и идеите, т.е. едно отдалечаване от ежедневието врява, едно оглеждане отстрана, едно вглъбяване в проблемите на изкуството и философията, което, на пръв поглед самоцелно, в края на краищата позволява да се види животът под нов ъгъл, в нова перспектива. Истинският смисъл на това влияние, на това възприемане на нови идеи и форми беше, че нашата литература се приобщава, влиза в измеренията, в системата на една нова култура — общоевропейската. Естествено, много често се получаваше маймунско подражание, възприемане на форми, чиято същност и съдържание са ни непознати, но такава ни е съдбата — съдба на нация,

който трябва за десетилетия да преживява това, което другите са преживели за столетия.

За епохата, за която говорим, се получи едно вавилонско смесение на езичите. Всеки — от Антон Страшимиров до Ив. Ст. Андрейчин — предлагаше свое решение на културните проблеми, всеки знаеше тайната рецепта за културния скок, който всички се надяваха да се извърши; всеки знаеше от кого трябва да се учим, кои поети да четем и превеждаме, кои философи да шудираме, коя модерна школа е най-добра, как трябва да се развива нашата поезия, как се пишат стихове, за какво е необходимо изкуството. И въпреки че на умовете влияят мислители и поети на умората и скепсиса, на декаданса, това беше епоха на патоса и градивната енергия, на възторга и вярата в културата, в силата на поезията и изкуството, в тяхната първостепенна роля в живота, т. е. това беше вяра в силата и могъществото на духа и разума, епоха на надеждата. Защото декадансът, модернизмът и символизмът бяха само една форма за нашата литература от началото на века, вътре в която се извършваха процеси, съвсем различни от процесите в западноевропейската култура. По вътрешното си, истинно съдържание нашата поезия тогава имаше твърде малко общи неща със символизма като философска схема. Тогава всички вярваха, че е дошъл краят на нашата културна изостаналост, че настана нова ера в нашата култура, че всичко, написано дотогава, е безнадеждно старо и негодно, и всеки бързаше да вземе участие в това „европеизиране“ на нашата литература. Едва ли е имало друго време с такъв висок градус на творческо горене; едва ли друг път нашата поезия се е устремявала с такава неудържимост към непознатите светове на мисълта и чистите идеи, към бездънните абстрактни небеса на духовността, към ви-

сините на нравствеността; едва ли друг път ще се родят у нас такива светии на платонизма и нравствеността, каквито са Дебелянов и Лилиев; едва ли друг път са звучали толкова химни на надеждата във всички сърца. Трябваше да се появи през 20-те години поезията на Фурнаджиев и Багряна като драстичен контраст, като артистична и буйна проява на земните, дионисиевски сили на нацията, като обратна, не по-малко плодотворна крайност, за да можем да осъзнаем висините на платонизма, до които се издигна поезията на символистите от началото на века. Трябваше да станат такива страшни събития, като войни, въстания, кланета, за да се върне поезията отново към земята, да се види, че в живота има по-силни и властни неща, но вече уморена, уплашена, обезверена във високите полети на духа, смазана от жестокостта на нашата история, с чувство, че не е изпълнила своята мисия —

Какво ще кажем ние на младите сърца? Ний тръгнахме безушумно, с надежда

оокрили,
и ето ни безродни, и ето ни сразени...

Георги Константинов в „Едно необикновено приятелство“ не си поставя като задача теоретическото решаване на тия проблеми, но неговата книга, която заслужава всяка похвала и която съдържа богат фактически материал за интимния живот на поетите-символисти, ни напомня, че сме се отнасяли твърде леко към един необикновено сложен и съдържателен период на нашата културна история. Време е да излезем вече от натрупаните през десетилетия грешни представи, фалшиви и груби схеми, повърхностни обяснения, груби социологични шаблони за тоя период и да го видим в истинския му смисъл и значение за нашето културно развитие.

Кръстьо Куюмджиев

SOMMAIRE

Todor Jivkov — Un quart de siècle sur le chemin du socialisme	3
---	---

Colloque sur l'ancienne littérature bulgare

Ivan Douïtchev — Sur certains problèmes de l'ancienne littérature bulgare et slave	8
Donka Petkanova-Toteva — A propos de certaines opinions sur l'ancienne littérature bulgare	24

*

Martin Nagg (Norvège) — Blok, Maïakovsky, Milev	41
Vidka Nikolova — „Les icones dorment” de Ghéo Milev	46
Nécho Davidov — La satire — poésie de la fable	56
Todor St. Stoïtchev — Connaissance artistique et reflet émotionnel	68

Deux sexagénaires

Elka Constantinova — Toujours sur le chemin du réalisme	79
Ghéorghî Dimov — Ecrivain de la campagne bulgare	84

Cent ans de la mort de Sainte-Beuve

Nicolaï Dontchev — Sainte-Beuve dans l'histoire de la critique littéraire française	91
---	----

REVUE

Kouïou M. Kouev — Une étude sur Vladislav-le-Grammairien	98
Ilya Konev — Un ouvrage scientifique sur le romantisme dans la littérature bulgare	100
Krestiou Kouïoumdjiev — Au début du siècle	104

Поправка

Във френското съдържание на брой 4 (1969) на „Литературна мисъл“ изразът „Pance pour“ . . . „да се чете: „Pensées sur . . .“.